

SCHULTHEISZ EMIL: GYÖNGYÖSSI PÁL, ORVOS ÉS FILOLÓGUS

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A XVIII. század kiemelkedő magyar orvosait általában kétfajta egyetemesség jellemezte: egyrészt az, hogy jóformán valamennyi életének tekintélyes részét külföldön töltötte, de magyarságát megtartva országok fölötti látókörhöz jutott, más tudományágakban is mélyreható eredményeket ért el; másrészt hogy orvosi hivatásán kívül más tudományágakban is jelentős eredményeket ért el.

Madai Dávid Sámuel Németországban a leghíresebb orvosok sorába emelkedett, egyben korának egyik legkiválóbb numizmatája volt. Orlay János mellett, hogy az orosz birodalmi orvostudományi társaság tudós-titkári állását töltötte be, mint pedagógus is maradandót alkotott. A pozsonyi Segner János András elismerten kiváló orvosa volt korának, a göttingai és hallei egyetem tanára, de még ismertebbé vált mint fizikus. Gyarmathi Sámuel Hunyad megyei főorvosban nemcsak az első magyar újságírók egyikét, hanem az összehasonlító nyelvészet legnagyobb magyar alakját is tisztelhetjük. S ezt a felsorolást igen hosszasan lehetne folytatni.

Gyöngyössi Pál, a kor egyik legérdekesebb magyar orvosegyénisége szemléletesen testesíti meg ezt a kétarcú univerzalitást. A debreceni kollégium növendéke 17 éves, amikor előbb fővesztésre, majd kegyelemből örökös száműzésre ítélt apját, a kassai református prédikátort az Odera menti Frankfurtba követte.¹ Itt folytatta tanulmányait, és itt jelent meg első műve: teológiai doktori, de filológiai vonatkozásokkal erősen átszőtt disszertációja.² Gyöngyössi végül nem folytatja atyja pályáját; kutató elméje hamarosan más irányba terelte. Már teológiai tanulmányai során ízelítőt kapott a keleti nyelvekből, és ezen a tudományterületen akarja studiumait folytatni. E kor legkiválóbb keleti nyelvésze, a nagy Albrecht Schultens a leydeni egyetemen tartja előadásait, és rövidesen mellette találjuk – előbb mint legszorgalmasabb hallgatóját, majd mint adjunktusát – Gyöngyössi Pált.³ Mint az ott járt Hermányi Dienes írja, Gyöngyössi „ritka nagy elméjű és nagy memóriájú ember vala, s Leidában nevezetesen az arábiai nyelvben annyira mene, hogy örömeztobb hallgatják vala őtet ebben a nyelvben a deákok, mint magát Schultens Albertet...”⁴

1748-ban a nyelvészet és orientalisztika is kikerült Gyöngyössi tudományos érdeklődésének központjából, hogy a nagy útkereső végleg megtalálja a helyét a medicina művelésében: beiratkozott a leydeni orvoskarra.⁵ Orvosi tanulmányait azonban nem itt, hanem a harderwijki egyetemen fejezte be.⁶ Lehet, hogy kissé féktelen, vérbő egyénisége, nagyon is szabados életmódja miatt kellett elhagynia Leydent, de lehet, hogy erős túlzásai ellenére is Hermányi Dienes járt közel az igazsághoz, amikor Gyöngyössi titkos bonctani gyakorlatairól írt: „...Nagy híre volt, hogy holmi koldust becsalt a szállásra; de nem látták, hogy a szegény ember azon kijött volna, ezért nagy volt a gyanú, hogy ő azon tanulta az anatómiát titkon.” Természetesen ebből semmi nem lehet igaz, hiszen a németalföldi hatóságok a legkisebb gyanú esetén lecsaptak volna az emberöléssel gyanúsítható külföldre. Azt azonban már bizonyosnak mondja Hermányi, hogy Gyöngyössi „gyermek-halottat ásott volt ki a szegény Császár Péterrel együtt”,⁷ anatómiai ismereteinek tökéletesítése céljából.

Harderwijk egyetemén védte meg 1753-ban *'De empiricis remediis'*⁸ című doktori disszertációját, melyet a nagy Haller oly kitűnőnek ítélt, hogy méltónak találta felvenni gyűjteményes munkájába, mely *'Disputationes ad morborum Historiam et Curationem'*⁹ címmel 1760-ban Lausanne-ban jelent meg.¹⁰ Az új szellem, melyet H. Boerhaave – Gyöngyössi nagyon tisztelt mestere – az orvostudományban képviselt, ezt a művet is áthatja. Ez az értekezés azt a praxisra irányult eklekticizmust tükrözi, melynek hirdetője a nagy holland klinikus volt.¹¹

K. Roths Schuh, a kiváló orvostörténész azt írja, hogy a tudománytörténet szempontjából nemcsak az a jelentős tudós, aki originális felfedezésekkel gazdagítja a tudományt, hanem az is, aki munkásságával hozzájárul az új tudományos tanok egyetemes megértéséhez. Ilyen szempontból vizsgálva Gyöngyössi értekezését minden kétségen kívül megállapítható, hogy szerzője a legfrissebb elméleti-klinikai szemlélet hivatott interpretátora.

Elsősorban mesterének, a nagy leydeni klinikusnak, Boerhaave-nak tanait képviseli. Az a szintézis, mely a fizika, kémia, kórbonctan és hippokratészi medicina ötvözetével orvosi szemléletét jellemzi, szűrődik le Gyöngyössi munkájában.

A barokk kor orvosai hajlottak arra, éppen nagy filozófiai olvasottságuknál fogva, hogy elvesszenek egy szellemes hipotézis, egy logikailag jól felépített teória mélységében. Egy-egy ilyen, a formális logika szempontjából jónak ítélt hipotézis túlságosan konzekvens keresztülvitele nem kevés ember életébe, jobb esetben „csak” egészségébe került. Ez a magyarázata annak, hogy pl. olyan tapasztalt és egyébként valóban kitűnő orvos is, mint Thomas Sydenham a szifilisz kezelésénél olyan higanyadagokat ajánlott, amelyek igen sok esetben irreverzibilis higanymérgezésekhez vezettek.

Boerhaave – és disszertációjából jól kivehetően az ő nyomán Gyöngyössi is – azon az állásponton van, hogy a természet problematikája spekulatív úton nem közelíthető meg. Az

orvostudományban tehát az empiriából kell kiindulni. Ez Gyöngyössi gondolatmenetének a lényege. Alapvető hiba azonban az is – írja Gyöngyössi –, ha egy természettudományos törvényt használunk fel élettani vagy éppen kóros folyamatok egyedüli magyarázatául. Ami a fizikában támadhatatlanul igaz törvény (az ér és a cső hasonlata szerepel az eredeti szövegben), az a medicinában ezer esetben beválik, az ezeregyedikben nem. A természettudomány és a tapasztalat tehát csak akkor segíthet jobb megismeréshez, ha tekintetbe vesszük az élő szervezet sajátos reakcióit is. Ez az a gondolat, amely Boerhaave felfogásától a vitalizmus felé vezetett. Nem véletlen hát, ha Gyöngyössi értekezésében ismételten felbukkan a vitalizmust képviselő klinikus, G. E. Stahl neve.

A disszertáció második fele a Gyöngyössi által észlelt kóresetek kazuisztikus ismertetése és kilinikai analízise. Csak a Boerhaave-iskola akkor még egyedülálló, mai értelemben véve is kilinikai szemlélete magyarázza meg, hogy miképpen lehetett egy, tulajdonképpen orvosi pályája kezdetén álló doktorandusnak olyan átfogó orvosi tudása, amelyről itt Gyöngyössi tanúságot tesz.

A friss orvosi diploma birtokában hamarosan meghívást kap Oroszországba. A meghívás mögött Boerhaave unokaöccse, a Pétervárról hazatérő Abraham Kaau-Boerhaave kezét kell elsősorban keresni, aki maga is nagy hírű orvos volt, s diplomáját szintén a leydeni egyetemen szerezte. Régóta ismerte Gyöngyössit, aki rendkívül nagyra becsülte, és disszertációjában is nagy tisztelettel hivatkozott Kaau-Boerhaave-ra.

1753-ban öt évre szóló szerződést ír alá, melynek értelmében 600 rubel évi javadalmazás mellett orvosi állást vállal a pétervári tengerészeti kórházban, „az orvostudományban és az azzal kapcsolatos tudományágakban megnyilvánuló kiváló érzéke” alapján.¹²

1758-tól kezdve részt vesz az orosz orvosképzésben mint a materia medica, fiziológiai és patológia előadója, majd rövidesen a legirigyeltőbb állások egyikét foglalja el: a nemesi ifjak katonai akadémiajának főorvosa lesz. Emellett azonban magángyakorlatot is folytat, amelyről a kor legkiválóbb történészének, August Ludwig Schlözernek önéletrajzából¹³ értesülünk.

Schlözer eredetileg – akárcsak Gyöngyössi – orvos és orientalista volt, az arab nyelv kiváló ismerője, és azzal a szándékkal utazott hazájából Pétervárra, hogy onnan induljon el nagyszabásúnak tervezett keleti útjára. Azonban mint ismeretes, Oroszországban nagy tudományos pályát futott be, és az arabisztikát végleg felcserélte a történettudománnyal. Hunyady Éva kitűnő Schlözer-tanulmányában¹⁴ megemlíti, hogy Schlözer magyar kapcsolatai négy évtizedes göttingai professzorsága alatt alakultak ki. E kapcsolatok eddig nem ismertetett előfutára volt a Schlözer és Gyöngyössi közötti, jóval korábban keletkezett baráti kapcsolat, melyről Schlözer így emlékezik meg:

„Betegre dolgoztam magamat. Egyetlen telet sem töltöttem Pétervárrott láztalanul, az első kivételével. Alattomos, gyengén nyilvánuló, s tán éppen ezért annál veszélyesebb ideglázban

szenvedtem, mely általában Mihály napja körül tört reám, és mintegy két hónapon át tartott. Munkámban mit sem akadályozott, sőt szinte az egzaltáltságig fokozta szellemi erőmet. Lelki és testi orvosom Gyöngyössi úr volt, egy derék magyar s kiváló férfiú. A keleti irodalom neki is – akárcsak nekem – régi szenvedélye volt: hollandiai egyetemi tanulmányai alatt ő is elmélyedt az arab studiumokban. Sokszor hosszú órákon át foglalkoztunk ezzel, mielőtt a lázra és a receptekre térünk volna. Ez a filozófus-orvos (akinek a következő években a cárnő házi orvosává kellett volna lennie, s a cárnő udvarában kellett volna laknia, de elhárította magától ezt a megtiszteltetést, mivel az udvar nem volt ínyére) olyan jól kezelt engem kininnel, hogy a tél hátralevő részét, a tavaszt s az egész nyarat ismét az eddigihez hasonlóan munkával tölthettem el.”¹⁵

Schlözer csak abban tévedett, hogy Gyöngyössi végleg visszautasította az udvari orvosi állást, mert végül mégiscsak elfogadta a „pridvornij doktor” magas méltóságát.

Mint orvos további művekkel nem örököztette meg nevét, bár feldolgozatlan kéziratok hagyatéka még tartogathat meglepetéseket. Betegsége miatt korán visszavonult a magánéletbe, és attól fogva ismét az arabisztikának szentelte munkásságát. I. J. Kracsovskij, a kiváló orosz arabista is megemlékezik művében Gyöngyössi filológiai munkásságáról, és megemlíti, hogy kilenc kötetet hagyott hátra, melyeknek feldolgozása azonban még nem történt meg.

---

¹ Révész K.: Gyöngyössi Pál 1668-1743. Magyar protestáns egyháztörténeti monográfiák. I. köt. Bp. 1898. 59-94. Vö. még: Schultheisz – Tardy 41-57.

² Chorea castrorum sub tessera Gideonis militari – Praeside Paulo Gyöngyössi patre theol. – Prof.

³ Catalogus Examinum alumnorum Collegii. Senatsarchiv Inv. No. 357.

⁴ Nagyenyedí Síró Heraklitus s hol mosolygó s hol kacagó Demokritus. (Kolozsvár, 1943). II. köt. 160.

⁵ Album studiosorum Academiae Gelro-Zutphanicae MDCCCXXVIII. Ed. van Epen. (Hagae Comitum, 1904). 108.

⁶ Zoványi J.: A harderwijki egyetem magyarországi hallgatói. Irodalomtört. Közlemények, 1891. 435. Ebből az is kitűnik, hogy itt együtt diákoskodott a debreceni születésű Kőrösi Ury Jánossal, a később világhírré emelkedett oxfordi orientálistával.

⁷ Hermányi i. m. 160.

⁸ „A kipróbált orvosságokról”

⁹ „Beszélgetések a betegségek lefolyásáról és gyógyításáról”

¹⁰ Schultheisz–Tardy i. m. 49. és 56.

¹¹ E. Schultheisz – L. Tardy: Paul Gyöngyössi ein Vergessener Boerhaave-Schüler, Janus LI. 1964. 152. skk.

¹² Csisztovics, Ja.: Isztorija pervih Medicinszkij Skol v. Rosszii. (Peterburg, 1883). CLIV.

¹³ Göttingen, 1802. 171.

¹⁴ Századok, 1963. 1187–1204.

¹⁵ Tardy L.: Hozzászólás H. Balázs Éva ’A magyar jozefinisták külföldi kapcsolatai’ című tanulmányához. Századok, 1964. 208-209.